

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMLƏR İNSTİTUTU

“PEDAQOGİKA TARİXİ

fənni üzrə

P R O Q R A M

(Bolonya prosesi, kredit sistemi üzrə ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur)

*Proqram Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuşdur
(Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 29.06.2010-cu il tarixli, 879№-li əmri)*

Bakı 2010

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMLƏR İNSTİTUTU

“PEDAQQGİKA TARİXİ”

fənni üzrə

P R O Q R A M

(Bolonya prosesi, kredit sistemi üzrə ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur)

Proqram Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuşdur (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 29.06.2010-cu il tarixli, 879.Nö-li əmri)

BAKİ-2010

Proqramın müəllifi: RÜFƏT LƏTİF OĞLU HÜSEYNZADƏ

*Pedaqoji elmlər doktoru, professor, Əməkdar Müəllim
AMİ-nin Pedaqogika kafedrasının müdiri.*

Elmi redaktor: İ.İ.ƏLİYEV- pedaqoji elmlər doktoru, professor

M.H.AĞAYEV- pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Rəyçilər:

Pedaqoji elmlər doktoru, professor Sərdar Quliyev

Pedaqoji elmlər namizədi, professor Mircəfər Həsənov

“PEDAQOGİKA TARİXİ”

fənni üzrə

P R O Q R A M

**(Bolonya prosesi, kredit sistemi üzrə ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi
üçün nəzərdə tutulmuşdur)**

*Proqram Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq
olunmuşdur (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 29.06.2010-cu il
tarixli, 879№-li əmri)*

BAKI - 2010

İZAHAT VƏRƏQİ

“Pedaqogika tarixi” tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikrin yaranması və inkişafı haqqında elmdir. Dünya sivilizasiyasında pedaqogika tarixinin özünəməxsus yeri və əhəmiyyəti vardır.

Tarix boyu hər bir xalqın özünəməxsus maarif və mədəniyyəti, pedaqoji fikri və düşüncəsi olmuş və bunlar dünya elm və mədəniyyətinin inkişafına daim öz töhfələrini vermişdir. Bu mənada böyüyən nəslin təhsil və tərbiyəsi ilə bağlı yaranmış baxışları, nəzəriyyə və təcrübənin inkişafına təsir göstərən pedaqoji ideyaları yalnız bir xalqın müstəsna xidmətlərinin nəticəsi hesab etmək olmaz. Ona görə də xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır ki, dünya pedaqoji fikrinin dəyərli nümunələri, qiymətli fikirlər təkcə ayrı-ayrı seçilmiş xalqa və ya millətə deyil, ümumilikdə bəşər mədəniyyətinə məxsusdur. Ona görə də bu tarixi-pedaqoji irs dünya xalqları tərəfindən eyni dərəcədə öyrənilməli, tədqiq və təbliğ olunmalıdır. Bu indiki dövrdə -təhsilin, pedaqoji elmin qloballaşdığı bir zamanda daha böyük aktualıq kəsb edir.

Son illərdə respublikamızın həyatında gedən köklü dəyişikliklər, təhsil sistemində aparılan geniş islahatlar, xüsusilə ali təhsil sisteminin həm məzmun və həm də formaca yeniləşməsi təbii olaraq fənn proqramlarının, dərslik və dərs vəsaitlərinin də yeniləşməsini, təkmilləşməsini, fənlərin tədrisində yeni texnologiyalardan, fəal təlim metodlarından istifadə edilməsini tələb edir. Bu sahədə pedaqogika elmi aparıcı mövqedə olmaqla bərabər pedaqogika fənninin özünün və onun müxtəlif sahələrinin, o cümlədən “Pedaqogika tarixi” fənninin də yeni tələblər əsasında, xüsusilə tədrisin Bolonya prosesi, kredit sisteminin tələbləri əsasında yenidən işlənməsi zərurətini meydana gətirmişdir. Fənnin proqramının yeni tələblər əsasında işlənməsi həmçinin tələbələrin bu fənn üzrə “Sərbəst işlər”in mövzularının müəyyənləşdirilməsinə, işin yazılma qaydaları haqqında metodik göstərişlərə, habelə məşğələlərin yeni, interaktiv metodlarla təşkilinə və keçirilmə metodikasına ehtiyac yaratmışdır. Beləliklə proqramın işlənməsi məhz bu ehtiyacların ödənilməsi tələbindən irəli gəlmişdir.

Qeyd edək ki, “Pedaqogika tarixi” kursunun ali məktəblərimizdə tədrisi yarım əsrdən artıqdır ki, pedaqoji elmlər sistemində əsas fənlərdən biri kimi uğurla davam edir. Bu kurs keçən əsrin 50-ci illərində ali pedaqoji məktəblərin və pedaqoji təmayüllü bütün tip ali və orta ixtisas məktəblərində tədris edilməyə başlandı. O dövrdə və bir qədər daha sonrakı dövrlərdə də “Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi” fənni ayrıca bir fənn kimi tədris edilmədiyindən “Pedaqogika tarixi” kursunun içində Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikri tarixi də tədris olunurdu. “Pedaqogika tarixi” fənninin proqramlarında da bu hal özünü göstərirdi. Prof. Əhməd Seyidovun “Pedaqogika tarixi” dərslərində də Avropa, Qərb, Şərq, Rusiya pedaqoji fikir tarixi verilməklə bərabər, həm də genişliyi ilə Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi də verilmişdir. Bu halı tamamilə düzgün, doğru və təbii hesab etmək olar ki, bu da fənnin məzmununa uyğun bir tərtibat, bir quruluşdur. Əlbəttə, ölkəmizdə hər hansı bir fənnin, elmin tarixi öyrənilirsə bunun Azərbaycanla, öz doğma yerinlə bağlılığını təmin etmək daha düzgün hesab edilə bilər. Xüsusilə “Pedaqogika tarixi” kursu dedikdə - bu hər bir ölkənin, xalqın – dünyanın pedaqoji fikir tarixini nəzərdə tutur ki, Azərbaycan da bu dünyanın içindədir və ümumi pedaqoji fikir tarixi ailəsinə daxildir.

Türkiyədə, Rusiyada nəşr edilmiş pedaqogika tarixi dərslər kitablarında xarici ölkələrin pedaqoji fikir tarixi öyrənilməklə yanaşı öz ölkələrinin də pedaqogika tarixi həmin kitablarda öz əksini tapmışdır.

Keçən əsrin 70 –ci illərində akademik Hüseyn Əhmədovun təşəbbüsü ilə çox dəyərli, əhəmiyyətli, tədrisi bütün ali pedaqoji məktəblərdə vacib hesab edilən “Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi” fənni tədris planlarına daxil edildi. İlk proqramın müəllifi də və bu sahədə ilk dərslərin və dərslər vəsaitinin müəllifi də akademik Hüseyn Əhmədov oldu.

Belə bir yeni fənnin tədrisi meydana gəldikdən sonra “Pedaqogika tarixi” fənninin tədrisində Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinə dair mövzular xeyli dərəcədə azaldı, bəzən də tamamilə çıxarıldı.

Son dövrlərdə tədris planlarının tərtibində Ali məktəblərə müəyyən qədər sərbəstlik verildiyindən bir çox ali pedaqoji məktəblərdə yalnız “Pedaqogika

tarixi” fənninin tədrisi nəzərdə tutulmuşdur. Bəzilərinə isə fənn “Məktəb və pedaqoji fikir tarixi” adı ilə tədris planlarına daxil edilmişdir. Belə olan halda bu fənlərin tədrisində həm Avropa, Rusiya pedaqoji fikri, həm də Azərbaycan pedaqoji fikir tarixi tədris olunmalıdır. Bizim hazırladığımız “Pedaqogika tarixi” tədris proqramı da məhz bu zərurətdən meydana gəlmiş, burada baş verən boşluğu doldurmağa xidmətdən irəli gəlmişdir.

“Pedaqogika tarixi” kursunun tədrisi bir fənni kimi pedaqoji universitet və institutlarda tədrisi gələcək müəllim kadrlarının hazırlığında, onların peşəkar pedaqoqlar kimi yetişməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. “Pedaqogika tarixi” kursu tələbələrin ümumdünya pedaqoji fikri haqqında biliyini artırır, ümumpedaqoji dünyagörüşünü genişləndirir, onlar istər xarici, istərsə də öz ölkəsinin keçmiş pedaqoji irsini öyrənərək ona hörmətlə yanaşır və milli iftixar hissi keçirirlər.

Proqramın hazırlanmasında tarixi keçmişə, xüsusilə həm Avropa, həm Rusiya, həm də digər ölkələrin pedaqoji fikir tarixinə, o cümlədən Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinə müstəqillik dövrümüzün prizmasından, yeni pedaqoji təfəkkür baxışından yanaşılmışdır.

Proqramda bir çox tədris mövzuları yenilənmiş, təkmillənmiş, bir sıra yeni mövzular, daxil edilmiş, bəzi mövzular isə redaktə edilmişdir.

Proqramda ilk dəfə olaraq kredit sisteminin tələblərindən irəli gələn tələbələr üçün “Sərbəst işlər”in mövzuları, ədəbiyyat siyahısı və yazılma qaydaları, işin əvvəlindən sonunadək hazırlanma metodikası verilmişdir.

Bu kursun tədrisində tələbələr həm Avropa, həm Rusiya, həm də Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin keçən əsrin görkəmli nümayəndələrinin pedaqoji irsini öyrənir, həmçinin pedaqogika müəlliminin rəhbərliyi altında müasir təhsil problemləri ilə, dövrümüzün pedaqoq alimlərilə tanış olur, müqayisələr aparır və gələcəyə düzgün proqnozlar vermək imkanı qazanır. Necə ki, yaxşı demişlər, keçmiş bilmədən bu günü və gələcəyi dəyərləndirmək olmaz. Tarix həqiqətin anasıdır.

Tələbələr bu kursun öyrənilməsində həmçinin proqramda göstərilən “Sərbəst iş” mövzularından seçərək müstəqil elmi iş yazaraq biliklərini daha da genişləndirir və bu da öz növbəsində mövzunun daha da yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir.

Müxtəlif Ali Pedaqoji Məktəblərimizin tədris planlarında müxtəlif ixtisaslar üzrə “Pedaqogika tarixi” fənninə müxtəlif saatlar ayrıldığından proqramda tədris olunacaq mövzuların konkret saatları göstərilməmişdir. Tədris planında ixtisaslar üzrə fənnə ayrılmış ümumi saata müqabil olaraq konkret bir mövzuya və ya böyük bir mövzunu ehtiyac olarsa bir və ya iki yerə bölərək ona müəyyən saatlar ayırmaq, mühazirə və seminar saatlarını müəyyənləşdirmək olar ki, bu işdə müvafiq kafedralara sərbəstlik verilir.

Proqram Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun pedaqoji fakültəsinin Fakültə Elmi Şurasının 09.10.2009-cu il tarixli iclasında (prot. №01), Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Elmi-Metodik Şurasının 01.04.2010-cu il tarixli iclasında (prot. № 01) və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurasının “Pedaqogika və psixologiya” bölməsinin 16.06.2010-cu il tarixli iclasında (prot.№08) müzakirə edilərək bəyənilmişdir.

TƏRBİYƏNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAF DÖVRLƏRİNƏ ÜMUMİ BİR NƏZƏR.

Tərbiyənin meydana gəlməsi və mənşəyi ilə bağlı konsepsiyalar (təkamül, bioloji, psixoloji). İnsanın mənşəyi və tərbiyənin yaranması ilə bağlı müxtəlif nəzəriyyələr. İnsanın tərbiyə fəaliyyəti, onun əmək fəaliyyətinin zəruri bir hissəsi kimi.

İbtidai icma quruluşunda tərbiyə və onun səciyyəvi cəhətləri. Tərbiyənin xüsusi fəaliyyət növü kimi meydana gəlməsi. Tərbiyənin mütəşəkkil formalarının yaranması.

Ailənin meydana gəlməsi və uşaqların ailədə tərbiyəsi.

Quldarlıq dövründə təlim-tərbiyə ocaqları, tərbiyə sistemi, pedaqoji fikirlər. Antik filosoflar şəxsiyyətin inkişafı və tərbiyəsi haqqında.

Feodalizm dövründə məktəblər, pedaqoji fikir və nəzəriyyələr.

Kapitalizm sistemində və daha sonrakı ictimai - iqtisadi quruluşlarda tərbiyə, təhsil və pedaqoji ideyalara bir nəzər.

QƏDİM ŞƏRQ SİVİLİZASİYASINDA VƏ ANTİK DÜNYADA TƏRBİYƏ, TƏHSİL VƏ PEDAQOJİ FİKRİN YARANMASI.

Qədim Şərqdə tərbiyə. Qədim Şumerdə məktəb və tərbiyə. Qədim türklərdə - Hunlarda, Göytürklərdə tərbiyə. Orxon – Yenisey abidələri üzərində yazılar və onların pedaqoji əhəmiyyəti. Qədim türk dastanlarında tərbiyənin məqsəd və məzmunu.

Qədim Yunanıstanda tərbiyə və məktəb.

Sparta tərbiyə sistemi. Spartada tərbiyənin məqsədi. Hərbi icma üzvlərinin hazırlığı. Tərbiyənin mərhələləri: 1) 7 yaşdan 14 yaşadək; 2) 14 yaşdan 20 yaşadək; 3) 20 yaşdan 30 yaşadək.

Spartalıların 7 yaşa qədər ailədə tərbiyəsi. Məktəbdə (aqellam) quldar övladlarının fiziki, əxlaqi və siyasi tərbiyəsi. Spartada qızların hərbi-fiziki

tərbiyəsi. Spartada tərbiyə ənənələri: sərt fiziki və hərbi tərbiyə; təhsilə kifayət qədər diqqət yetirilməməsi

Afina tərbiyə sistemi. Afinada əkinçilik, sənətkarlıq və ticarətin inkişafının elmin inkişafına təsiri. Ahəngdar inkişaf etmiş şəxsiyyət ideali. Fiziki, əxlaqi, əqli cəhətdən inkişaf etmiş gözəl zövqə malik insan tərbiyəsi. Afinada uşaqların ailədə tərbiyəsi. Afinada məktəb tipləri: qrammatika, kifara (musiqi), palestra məktəbləri. By məktəblərdə təhsilin məzmunu. **Akademiya, likey və kinosarq** gimnasiləri. Efeblərin hərbi və siyasi tərbiyəsi. Qadın təhsili və tərbiyəsi. Afina və Sparta tərbiyə sistemləri arasında fərq. Spartada tərbiyə daha çox hərbi-fiziki xarakter daşdığı halda, Afinada əqli və estetik tərbiyəyə üstünlük verilməsi.

Qədim Yunanıstanda şəxsiyyətin tərbiyəsi ilə bağlı pedaqoji fikirlər, nəzəriyyələr.

Demokrit (b.e.ə. 460-370) tərbiyə haqqında. Uşaqların tərbiyəsində valideynin rolu. İnsanlarda yaxşı düşünmək, yaxşı danışmaq, yaxşı iş görmək qabiliyyətlərinin inkişafı.

Demokritin ideyalarının sofistlərin baxışlarının təşəkkülünə təsiri. Sofistlər ilk peşəkar müəllimlərdir. Sofistlər təhsilin məzmunu haqda. Sofistlərin ensiklopediya ideyası təhsilliliyin simvolu kimi.

Sokrat (b.e.ə. 469-399) şəxsiyyətin inkişafı və tərbiyəsi haqqında. Təlimdə Sokrat metodu. Sokrat ruhun zənginləşdirilməsi haqqında. Sokratın müəllimlik fəaliyyəti. Sokratın davamçıları.

Platon (b.e.ə. 427-347) təhsil-tərbiyə haqqında. Platonun “Akademiya”da fəaliyyəti. İnsan, təbiət və cəmiyyətdəki harmoniya Platonun ideali kimi. Platonun tərbiyəni insan həyatının ən mühüm şərti kimi dəyərləndirməsi. Platon ideal və hərtərəfli tərbiyə proqramı haqqında. Təlim zamanı “qabiliyyət azadlığı”nın təmin edilməsi. Şəxsiyyətin formalaşmasında müəllim və tərbiyəçinin rolu haqda. Platonun Avropada pedaqoji fikrin inkişafına təsiri.

Aristotel (b.e.ə. 384-322) tarixdə “İlk müəllim” ünvanı almışdır. Aristotelin antik dövrdə pedaqoji fikrin inkişafına təsiri. Aristotelin müəllimlik fəaliyyəti. Aristotelin yaş dövrləri (0-7- bitki dövrü; 7-14- heyvani dövr, 14-21- insani dövr).

Fiziki, əxlaqi və əqli tərbiyə haqqında. Aristotelin “Siyasət” traktatında təhsil-tərbiyə məsələləri. Aristotel uşaqların yaş dövrləri haqqında.

Aristotel ideyalarının davamçıları. “İkinci müəllim”- Farabinin tərbiyə və təhsil haqqında fikirləri.

Qədim Romada məktəb. Qədim Romanın inkişaf mərhələləri: icma, respublika, imperiya. Romada ilk təhsil müəssisələrinin yayılması (b.e.ə. 449). Romada yunan mədəniyyətinin yaranması. Romada təhsilin inkişafına ellinizm ənənələrinin təsiri. Güclü, iradəli və intizamlı şəxsiyyətin yetişdirilməsi ideyası. **Trivium** (qrammatika, ritorika, dialektika) və **kvadrium** (hesab, həndəsə, astronomiya, musiqi) kimi iki hissəyə bölünmüş sərbəst sənət proqramı. Xüsusi qrammatik məktəblər. Təhsilin məzmunundakı dəyişikliklər. Təhsil-tərbiyə işinin məzmununda dini xarakterin güclənməsi.

Qədim Romada pedaqoji ideyalar

II. ŞƏRQDƏ TƏRBIYƏ, TƏHSİL VƏ PEDAQOJİ FİKRİN İNKİŞAFI.

İslamın meydana gəlməsi və islam mədəniyyətinin yaranması. Yeni əxlaq və mənəviyyətə yürüş.

İslamda tərbiyə. İslamda tərbiyənin dini və dünyəvi xarakter daşması. İslamda təlim anlayışı. Təlimlə tərbiyə arasında əlaqə. İslamda uşağın inkişafının iki dövrü: 1) Tədbiri dövr; 2) Tətbiqi dövr. Quranda bilavasitə tərbiyə ilə bağlı nazil olan ayələr: 1) İnsanları yaxşı işlər görməyə ruhlandırın ayələr; 2) İnsanları pis işlərdən çəkindirən ayələr. İslamda tərbiyə konsepsiyası.

İslamda tərbiyənin **prinsipləri**:

- 1) Tərbiyənin ilahi səciyyə daşması;
- 2) Tərbiyənin insan fitrəti ilə bağlı olması;
- 3) Tərbiyənin ümumi səciyyə daşması;
- 4) Tərbiyənin bütöv səciyyə daşması;
- 5) Tərbiyənin üsul və vasitələrinin inandırıcı və qanəddici olması;
- 6) Tərbiyəyə həm fərdi, həm ictimai məsuliyyət kimi yanaşılması.

İslamda tərbiyənin **üsulları**:

- 1) Peyğəmbərin nümunəsi;
- 2) Həvəsləndirmə və qorxutma;
- 3) Keçmiş nəsillərin öz başına gələnləri nağıl etməsi;
- 4) Moizə və öyüd-nəsihət;
- 5) Bilik əsasında mübahisə;
- 6) Müqayisə etmək və misal çəkmək.

İslamda ailə tərbiyəsi. Övladların tərbiyəsində valideynlərin vəzifələri, məsuliyyəti.

İslam müqəddəslərinin tərbiyə haqqında fikirləri. İslam dininin banisi Məhəmməd Peyğəmbərin həyatı (s) (570-632). Məhəmməd Peyğəmbərin (s) tərbiyə, təhsil, bilik və elm haqqında fikirləri. Yeni əxlaqi keyfiyyətlərin yaranmasında Məhəmməd Peyğəmbərin (s) xidmətləri.

İslamın ilk məktəbləri. Suffə, kuttab və məktəblərdə təhsilin məzmunu. İslamiyyətin ilk dövrlərində “Kitab evləri”nin, “Elm evləri”nin, kitabxanaların fəaliyyəti, onlara bir təhsil müəssisələri, elm ocaqları kimi baxılması.

IX əsrdə Bağdadda xəlifə əl-Məmun (786-833) tərəfindən “Beytülhikmət” və “Darülhikmət” adlı tədris-elmi müəssisələrin yaradılması. «Müdrəklik evləri»nin təşkili. Mədrəsələrin meydana çıxması. Bağdadda yüksək təhsil verən «Nizamiyyə» mədrəsəsinin yaranması.(XI əsr). Nizamiyyə mədrəsələrinin Şərqdə yayılması. Mədrəsələrdə təhsilin məzmunu. Mədrəsələrdə həm dünyəvi (tarix, məntiq, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, ədəbiyyat tarixi, ritorika, riyaziyyat, həndəsə, astronomiya), həm də ilahiyyət elmlərinin («Quran», təfsir, təcvid, hədis, fiqh) öyrədilməsi. XV-XVI əsrlərdə xüsusi, ixtisas və ülum mədrəsələrinin yaranması. Müsəlman İspaniyasında elmin və təhsilin inkişafı. İslam mədəniyyəti, incəsənəti və pedaqoji fikrinin Avropada elmin və təhsilin inkişafına təsiri.

“Nizamiyyə” mədrəsələrinin Şərqdə geniş yayılması, məktəb, mədrəsə və pedaqoji fikrin inkişafına təsiri. Xətib Təbrizinin, Şihabəddin Suhrəverdinin “Nizamiyyə” mədrəsəsində fəaliyyəti.

İslamda elmin inkişafı və əsas istiqamətləri. Dünya elm və mədəniyyətinin inkişafına müsəlman alimlərinin töhfələri.

İslam dininin yayıldığı ilk dövrlərdə ərəbdilli ədəbiyyatın, poeziyanın yaranması, fəlsəfi, pedaqoji fikirlər, təmayüllü müsəlman məktəb və mədrəsələrin yaranması.

ERKƏN ORTA ƏSR ŞƏRQ, TÜRK MÜTƏFƏKKİRLƏRİNİN PEDAQOJİ İDEYALARI.

Ümumislam və ümumşərq maarif və mədəniyyətinin inkişafında erkən orta əsr şərq mütəfəkkirlərinin tərbiyə, təhsil və şəxsiyyətin mənəvi, əxlaqi keyfiyyətləri haqqında fikir və ideyaları.

Sədi Şirazini (1184-1291) “Gülüstan” və “Bustan” əsərlərində tərbiyə məsələləri. **Qabus Voşmgirin** (XI əsr) “**Qabusnamə**” əsərində təlim-tərbiyə, əxlaq məsələləri. **Əbu Nəsr Farabinin** (870-950) “Ruh haqqında”, “Ritorika”, “Kitabül-musiqi”, “Fəzilətli şəhər”, “Xoşbəxtlik təhsili” və s. əsərlərində pedaqoji ideyalar.

Mahmud Kaşqarlının (XI əsr) “Divanü-Lügət-it-türk” əsərində, **Balasaqunlu Yusif xas Hacibin** “Qutadqu - bilik”(“Xoşbəxtliyə aparən bilik”), **Ədib Əhməd Yüknəkinin** “Atabətül-Həqayiq” (“Həqiqətlərin astanasında”; “Həqiqətlər heybəsi”) əsərində tərbiyəvi, əxlaqi fikirlər, şəxsiyyətin mənəvi aləmi məsələləri və bu əsərlərin pedaqoji fikrin inkişafında əhəmiyyəti.

Əbu Əli İbn Sinanın (980-1037) “Qanun-e-Tibb” və “Şəfa” əsərlərində tərbiyə məsələləri və didaktik fikirlər.

Biruninin, Qəzzalının, Cəlaləddin Ruminin, Hacı Bektaş Vəlinin və başqa Şərq mütəfəkkirlərinin əsərlərində pedaqoji ideyalar.

III. İNTİBAH VƏ İSLAHATLAR DÖVRÜNDƏ QƏRBİ AVROPADA TƏRBİYƏ, TƏHSİL VƏ PEDAQOJİ FİKİR.

İntibah dövrünün pedaqoji nəzəriyyələri. İntibah fəlsəfəsinin, humanizminin və pedaqoji fikrinin meydana gəlməsini təmin edən əsas amillər (kapitalist istehsal münasibətlərin yaranması, təbiətşünaslıq elmlərinin inkişafı və s.). Burjuaziyanın yaranmasının maarif və mədəniyyətə təsiri. İnsanların həyata baxışlarında çevrilişin baş verməsi.

Vittorino de Feltrenin (1378-1446) pedaqoji ideyaları və pedaqoji fəaliyyəti. Vittorino de Feltrenin “Şadlıq evi” məktəbi. Məktəbdə tətbiq olunan metodlar.

Tommazo Kampanellanın (1568-1646) pedaqoji fikirləri. Onun “Günəş şəhəri” əsərində pedaqoji ideyalar. Təhsildə şablonçuluq, əzbərçilik, nəzəriyyəyə aludəçilik, dar ixtisaslaşmaya qarşı tənqidi fikirlər. Kampanella uşaqların əxlaq və əmək tərbiyəsi haqqında. Kampanella təhsilin məzmunu haqqında.

Fransua Rablenin (1468-1553) “Qarqantua və Pantaquiel” əsərində orta əsrin sxolastik təlim və tərbiyə sisteminin tənqidi. Uşaqlarda yaradıcılıq və təşəbbüskarlığın inkişaf etdirilməsi. Fransua Rable əxlaq, əmək, əqli və fiziki tərbiyə haqqında.

Erazm Potterdamskinin (1464-1536) pedaqoji ideyaları. Onun «Söhbətlər», «Təlim metodu», «Məktub yazmaq üsulu» əsərlərində təhsil-tərbiyə məsələləri.

Utopik sosializm nəzəriyyəsinin yaranması. İngilis humanisti **Tomas Morun** (1479-1555) «Ən gözəl dövlət quruluşu haqqında qızıl kitab» və ya «Utopiya adası» əsərində pedaqoji ideyalar. T.Morun əxlaq nəzəriyyəsi

IV. QƏRBİ AVROPADA TƏHSİL VƏ PEDAQOJİ FİKİR:

Y.A.KOMENSKİNİN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİ.

Y.A.Komenski (1592-1670) elmi pedaqogikanın banisidir. Y.A.Komenskinin həyatı və pedaqoji fəaliyyəti. Y.A.Komenskinin dünyagörüşünə təsir edən amillər. Y.A.Komenskinin “Böyük didaktika” və “Ana məktəbi” əsərlərinin pedaqoji əhəmiyyəti. Y.A.Komenskinin didaktik fikirləri. Y.A.Komenskinin “Pansofiya” ideyası: “Hamıya hər şeyi öyrətmək”. Y.A.Komenski sinif-dərs sistemi haqqında. Y.A.Komenskinin didaktik fikirlərində təbiətə müvafiqlik prinsipi. Y.A.Komenski uşaqların yaş dövrləri haqqında. Y.A.Komenski təlimin prinsipləri haqqında. Y.A.Komenskinin “Qızıl qayda”sı - əyanilik prinsipi. Y.A.Komenski təhsilin məzmunu haqqında. Y.A.Komenskinin dərsləkləri. Y.A.Komenski müəllimin pedaqoji fəaliyyətinə verilən tələblər haqqında. Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanda yayılması.

CON LOKKUN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİ.

Con Lokkun (1632-1704) sosial-siyasi baxışlarının formalaşması. “Təbiət qanunları” ilə bağlı fikirləri: əbədi qanunlar, təbii qanunlar, insani qanunlar, ilahi qanunlar. C.Lokkun pedaqoji nəzəriyyəsi.

Onun «Tərbiyə haqqında fikirlər» (1693) əsəri. Tərbiyənin məqsədi və vəzifəsi. Allaha yüksək yaradan varlıq kimi məhəbbət və hörmət hisslərinin aşılınması ideyası. C.Lokkun «İnsan zəkası haqqında» (1689) əsəri. Onun “Ağ lövhə” (“Tabula rasa”) nəzəriyyəsi.

C.Lokk tərbiyə metodları və vasitələri haqqında. Tərbiyə vasitələri: valideyn nüfuzu, məktəb, nümunə, uşaqla müsahibə, mükafat (rəğbətləndirmə) və cəzalandırma. Təlim prosesində tətbiq edilən didaktik qaydalar: təlimdə tam azadlıq, təlim yükünün şagirdlərin gücünə müvafiqliyi, təlimdə təcridlik və s.

C.Lokk əxlaq, əmək, əqli tərbiyə haqqında.

XVIII ƏSR FRANSIZ MAARİFÇİLƏRİNİN PEDAQOJİ İDEYALARI.

XVIII əsr fransız maarifçilərinin pedaqoji ideyaları. Fransa ictimai fikrində əsaslı dəyişikliyin baş verməsi. İdeoloji mübarizənin maarifçilik xarakteri kəsb etməsi. Maarifçilik hərəkatının başlıca məqsədi.

JAN JAK RUSSONUN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİ.

Jan Jak Russonun (1712-1773) həyatı və pedaqoji fəaliyyəti. J.J.Russonun “Təbii tərbiyə”, “Azad tərbiyə” nəzəriyyəsi. Russonun yeni insan tərbiyəsi konsepsiyası. Russonun “Emil və ya tərbiyə haqqında” əsərində azad tərbiyə məsələləri. “Emil filosof kimi düşünməli, kəndli kimi işləməlidir”. Uşaqların tərbiyəsində əməyin rolu.

J.J.Russo uşaqların yaş dövrləri və inkişaf mərhələləri haqqında: fiziki inkişaf mərhələsi (0-2 yaş); əqli yuxu mərhələsi, hiss üzvlərini inkişaf etdirmək. (2-12 yaş); təlim mərhələsi, zəhin və əmək tərbiyəsi. (12-15 yaş); əxlaq və mənəviyyat tərbiyəsi mərhələsi, ehtiraslar və təlatümlər dövrü. (15-18 yaş). J.J.Russo didaktik prinsiplər və təlim metodları haqqında. J.J.Russonun yaradıcılığında qadın tərbiyəsi. J.J.Russonun pedaqoji ideyalarının Azərbaycanda yayılması.

KLOD ADRIAN HELVETSİ

Klod Adrian Helvetsinin (1715-1771) «Ağıl haqqında», “İnsan haqqında, onun zehni qabiliyyətləri və onun tərbiyəsi haqqında” əsərləri. K.A.Helvetsi təhsilin dünyəviliyi haqqında. Şəxsiyyətin inkişafında tərbiyəni çox yüksək qiymətləndirərək - “Tərbiyə hər şeyə qadirdir” – fikrini söyləməsi. İnsanın formalaşmasında mühitin roluna qiyməti. K.A. Helvetsinin qadın və kişilərin bərabər təhsil alması haqqında fikirləri.

DENİ DİDRO

Deni Didronun (1713-1784) elm, incəsənət və sənət ensiklopediyasının nəşrində xidmətləri. D.Didro tərbiyə və real təhsil haqqında. Onun “Rusiyanın universitet planı” layihəsi. Didronun tərbiyə haqqında materialist ideyaları. Tərbiyə məsələləri barəsində Didronun Helvetsiyə məktubu - ”Tərbiyə hər şeyə deyil – çox şeyə qadirdir”- fikrini söyləməsi.

İ.H. PESTALOTSİNİN, İ.F.HERBARTIN, F. FREBELİN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİ.

İ.H.Pestalotsinin (1746-1827) həyatı və pedaqoji fəaliyyəti. Pestalotsinin pedaqoji nəzəriyyəsinin əsas müddəaları. Pestalotsinin Neyqofda yaratdığı uşaq müəssisəsində pedaqoji fəaliyyəti. Pestalotsinin Burqdorfda uşaq müəssisəsində pedaqoji fəaliyyəti və pedaqoji eksperimentləri. Pestalotsi didaktikasının əsasları haqqında. Pestalotsi təlimdə əyanilik haqqında. İ.H.Pestalotsinin “Həyatda atılmışların axşam saatları”, “Linqard və Gertruda” əsərlərində əsas pedaqoji ideyalar.

İ.H.Pestalotsi təbiətə müvafiqlik haqqında. İ.H.Pestalotsinin təhsilin məzmunu və ünsürləri ilə bağlı fikirləri. İ.H.Pestalotsi əxlaq, əmək, fiziki tərbiyə haqqında. İbtidai məktəblərdə ana dilinin tədrisi məsələləri. İ.H. Pestalotsinin pedaqoji nəzəriyyəsinin əhəmiyyəti.

İ.F.Herbertin pedaqoji görüşləri

İ.F.Herbertin (1776-1841) həyat və fəaliyyəti. Herbart pedaqogikasının fəlsəfi və psixoloji əsasları. Herbartın təlim və tərbiyə haqqında fikirləri. Herbart əxlaq tərbiyəsi haqqında. Herbartın əsərləri: ”Tərbiyənin məqsədindən doğan ümumi pedaqogika”(1806), “Psixologiya” (1816), “Psixologiyanın pedaqogikaya tətbiqi haqqında”(1831), “Pedaqogika üzrə mühazirələr xülasəsi”(1835). Herbartın “İdarə”, “Təlim”, “Əxlaq tərbiyəsi” nəzəriyyəsi. Çoxcəhətli maraqlı nəzəriyyəsi. Herbart pedaqoji psixologiyanın əsasını qoyan alim kimi.

Herbart tərbiyənin məqsədi və vəzifələri haqda: daxili azadlıq ideyası; kamillik ideyası; məhəbbət ideyası; ədalət ideyası; hüquq ideyası. İ.F. Herbartın tərbiyəedici təlim ideyası. Təlim sisteminin əsas əlamətləri. Şəxsiyyətin inkişafının onun marağında ifadə olunması. İnsanı fəaliyyətə təhrik edən maraq: empirik (təcrübi), fəlsəfi, simpatik (estetik), sosial və dini maraq. Təlim pillələri: aydınlıq, assosiasiya, sistem, metod. İ.Herbartın didaktik sistemi. Təlimin üç universal metodu: təsviri, analitik, sintetik.

İ.Herbartın əxlaq tərbiyəsində dini tərbiyənin yeri. Əxlaq tərbiyəsini məzmunu və prinsipləri haqqında. Uşağın mənəvi inkişafının dörd pilləsi. İ.Herbart müəllim və tərbiyəçi nüfuzu haqqında.

Fridrix Frebelin pedaqoji görüşləri

Fridrix Frebelin (1782-1852) pedaqoji ideyaları və fəaliyyəti. Tərbiyənin məqsədi və vəzifələri. Tərbiyənin qanunları (prinsipləri): insanın öz ilahi mahiyyətini dərk etməsi; insanın inkişafının təciliyi; tərbiyədə təbiətə müvafiqlik. İnsanın inkişafının anadangəlmə instinkti: 1) fəaliyyət instinkti; 2) şüur instinkti; 3) dini instinkt; 4) bədii instinkt. F.Frebel uşaqların yaş dövrləri haqqında: 1) südəmər dövr; 2) uşaqlıq dövrü; 3) yeniyetməlik dövrü. Frebelin məktəbəqədər tərbiyə haqqında fikirləri və əsərləri. F.Frebelin yaratdığı “Uşaq bağçası” işinin məzmunu.

A.DİSTERVEQİN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİ

Adolf Vilhelm Disterveqin (1790-1866) pedaqoji ideyaları və fəaliyyəti. Pedaqogikanın müxtəlif problemlərinə (tərbiyənin ümumi məsələləri; tərbiyəedici və inkişafetdrici təlim; müəllim hazırlığı) həsr olunmuş əsərləri. Tərbiyənin mahiyyəti, məqsədi və prinsipləri haqqında. Təlim-tərbiyənin qarşılıqlı əlaqədə olan iki prinsipi – təbiətə müvafiqlik və mədəniyyətə müvafiqlik.

Uşağın inkişafının psixoloji bölgüsü: 1) duyğuların üstünlük kəsb etdiyi dövr (1-9 yaş); 2) hafizənin inkişafı və təsəvvürlərin toplanması dövrü (9-14 yaş); 3) ağıl və mühakimənin təşəkkül tapması dövrü (14 yaşdan sonra).

A.Disterveqin didaktik fikirləri. İnkişafetdirici təlim ideyası. Təlimin prinsip və qaydaları haqqında. Təhsilin məzmunu və müəllim hazırlığı haqqında.

ROBERT OUEİNİN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİ VƏ PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİ

XIX əsrin sonlarında Avropa və Amerikada pedaqoji fikrin əsas ostiqamətləri və müxtəlif pedaqoji cərəyanlar.

R.Oenin (1771-1858) həyat və fəaliyyətinə bir nəzər. R.Oenin pedaqoji fikirləri və pedaqoji fəaliyyəti. R.Oenin yaratdığı uşaq bağçasının və məktəbin quruluşu, işinin məzmunu. R.Oenin insan xarakterinin təşəkkülü haqqında irəli sürdüyü amillər.

R. Ouen müəllim hazırlığı haqqında. R.Oenin pedaqoji təcrübələrinin və pedaqoji fikirlərinin əhəmiyyəti.

V. RUSİYADA TƏHSİL SİYASƏTİ (XVIII-XIX ƏSRLƏR)

Qədim dövrlərdən XVIII əsrə qədər Rusiyada məktəb və pedaqoji fikir. Dnepr sahillərində yerləşən tayfalarda (Şərqi Slavyan tayfaları) tərbiyə. Xristiyanlığaqədərki slavyan xalqlarında tərbiyənin məzmunu. Kiyev Rusunda tərbiyə və təhsil. Kiyev Rusunda Kiril və Mifadeyin tərtib etdiyi əlifba kitabı. "İqor polku haqqında dastan" ilk yazılı ədəbiyyatın nümunəsi və "**Vladimir Monomaxın uşaqlara nəsihəti**" ilk rus ədəbi, pedaqoji əsəri kimi. Monomaxın Nəsihətlərində irəli sürülən dini- əxlaqi məsələlər. Kiyev Rusunda ilk kilsə məktəbləri(988).Xalqın təhsilə ehtiyacını ödəmək üçün "Savad ustaları"nın fəaliyyəti.Kiyev "Qardaşlıq məktəbi". Kiyev akademiyası(1632).

Qardaşlıq məktəblərində kollektiv təlimformalarından istifadə. Rusiyada ilk yüksək tipli tədris müəssisəsi; Slavyan –yunan-latın akademiyasının yaradılması (Moskva 1682). Akademiyada təhsilin məzmunu.

XVIII əsrdə Rusiyada məktəb və təhsil. I Pyotrun dövründə Rusiyada ictimai-sosial, iqtisadi, mədəni, maarif islahatları. İlk dövlət məktəblərinin yaradılması (1701).Rəqəm məktəbləri, dağ - mədən məktəbləri. Cərrahlıq (1707), Mühəndislik(1712), Topçuluq, Dənizçilik, müxtəlif dillər məktəbləri. Ruhani məktəblərinin açılışı. Rusiyada Elmlər Akademiyasının və onun nəzdində tədris müəssisələrinin yaradılması.Maarif sahəsində **M.V.Lomonosovun (1711- 1765) elmi-pedaqoji fəaliyyəti**. M.V.Lomonosovun maarifçilik fəaliyyətinin xəlqilik, humanizm, demokratik əsaslara dayanması. Moskva Universitetinin (1755) yaradılması.

XVIII əsrin II yarısında Rusiyada II Yekaterenanın maarif sahəsində islahatları. Bu dövrdə Rusiyada qadın təhsili məsələləri. Xalq məktəblərinin 1786-cı il nizamnaməsi. “Xalq məktəbləri”nin I və II sinif müəllimləri üçün rəhbərlik”. Müəllimlər Seminariyasının təşkili.

AN.Radişşevin (1749-1802) təhkimçilik quruluşu və dövrün tərbiyə sisteminə qarşı mübarizəsi. Onun “İnsanın ölməsi və ölməzliyi “, “Vətən oğlu”, “Peterburqdan Moskvaya səyahət” əsərlərində maarifçilik ideyası. Kəndlilərin təhsilə olunmasına münasibəti. Onun əxlaq tərbiyəsi haqqında fikirləri.

XIX əsrin I yarısında Rusiyada təhsil siyasəti. I Aleksandrın hakimiyyəti dövründə cəmiyyətə maarifçi liberalizm ruhunun daxil olması. Köhnə kollegiyaların əvəzinə nazirliklərin yaradılması. Milli təhsil sisteminin təşkilində XMN-nın qəbul etdiyi «Xalq maarifinin ilkin qaydaları» (1803) və «Tədris müəssisələrinin və universitetlərin nizamnaməsi» (1804). Yeni məktəb sistemi: 1) Məhəllə məktəbləri (aşağı pillə); 2) qəza məktəbləri (aralıq pillə); 3) gimnaziya (orta pillə); 4) universitet (ali pillə). Pillələrin arasında varisliyin nəzərə alınması. Bu məktəblərdə təhsilin məzmunu. Universitetlərə müəyyən muxtariyyətlərin verilməsi.

1812-ci il Vətən müharibəsindən sonra çarın maarif siyasətindəki dəyişikliklər. Dekabristlərin təşkil etdiyi cəmiyyətlərin məktəbin və maarifin inkişafına təsiri. Dekabristlərin maarifçilik fəaliyyəti və pedaqoji görüşləri.

İbtidai və orta məktəblərin 1828-ci il nizamnaməsi. Təhsil sistemindəki dəyişikliklər. Qəza məktəbləri nəzdində peşə təhsili verən kursların açılması. Məktəblərdə silkiliyin gücləndirilməsi. Tədris pillələrindəki dəyişikliklər.

XIX əsrin I yarısında Rusiyada pedaqoji fikrin inkişafı: «qərbçilər» və «slavyanofillər». Rusiyada təhsilin inkişaf yolları ilə bağlı fikir müxtəlifliyi. «Slavyanofillər»in baniləri: İ.B.Kureyevski, A.S.Xomlyakov, S.P.Şevnev. Rus zadəganlarının imtiyazlarını saxlamaq şərtilə burjua inkişaf yoluna keçməklə bağlı onların fikirləri. Təhsil-tərbiyə məsələlərində qərbçilərin mövqeyi. Rusiyanın Qərb, yəni burjua yolu ilə inkişafının əsaslandırılması. Təhkimçilik hüququnun ləğvində, liberal islahatların aparılmasında onların eyni mövqedə dayanması.

V.Q.Belinskinin (1811-1848) və **A.İ.Gertsenin** (1812-1870) təhsil-tərbiyə haqqında fikirləri.

XIX əsrin II yarısında Rusiyada məktəb təhsili

Kapitalizmin inkişafı, iri şəhərlərin artması, nəqliyyat, rabitə vasitələrinin, yeni ordunun yaradılması nəticəsində texniki və mədəni sahədə savadlı işçilərə tələbatın artması. XIX əsrin 60-cı illərində Rusiyada ictimai hərəkatın genişlənməsi. «İbtidai xalq məktəbləri haqqında Əsasnamə» və «Gimnaziya və progimnaziya nizamnaməsi» (1864). Təhsil sisteminin quruluşu. Universitetlərin 1863-cü il nizamnaməsi. «İbtidai xalq məktəbləri haqqında 1874-cü il Əsasnaməsi». Gimnaziya nizamnaməsi 1871-ci il nizamnaməsi. Real məktəblərin 1872-ci il nizamnaməsi. «Müəllimlər Seminariyası haqqında Əsasnamə» (1870).

XIX əsrin II yarısında Rusiyada pedaqoji fikir

XIX əsrin 60-cı illərində rus pedaqogikasının irəli sürdüyü mühüm pedaqoji problemlər. Rus pedaqogikasının inkişaf istiqamətləri: inqilabi-demokratik pedaqoji cərəyan; liberal-burjua cərəyan; burjua-demokratik pedaqoji cərəyan.

Nikolay İvanoviç Piroqovun (1810-1881) pedaqoji ideyaları və fəaliyyəti. «Həyat məsələləri» məqaləsində məktəb, elm və maarif məsələləri. N.İ.Piroqovun məktəb sistemi layihəsi. İbtidai təhsilin ümumi, icbari və pulsuz olması. Təhsilin məzmunu və metodları haqqında. N.İ. Piroqovun «Uşaqları döymək və həm də başqa uşaqlar qarşısında döymək olarmı?» məqaləsi. Ali təhsillə bağlı fikirləri. Piroqov müəllim və onun hazırlığı haqqında.

Nikolay Qavriloviç Çernişevski (1828-1889) təlim və tərbiyə haqqında.

Nikolay Aleksandroviç Dobrolyubov (1836-1861) təlim və tərbiyə haqqında.

Konstantin Dmitriyeviç Uşinski (1824-1870) rus elmi pedaqogikasının banisidir. Onun pedaqoji nəzəriyyəsinin fəlsəfi və təbii elmi əsasları. K.D.Uşinski pedaqogikanın elm, tərbiyənin sənət olması haqqında fikirləri. Onun «İnsan tərbiyənin predmetidir» əsəri. Uşinskinin tərbiyədə xəlqilik ideyası. Tərbiyənin məqsədi və vəzifələri haqqında. Təlim, müəllimin şəxsi nümunəsi, inandırma, düzgün pedaqoji rəftar, xəbərdarlıq, rəğbətləndirmə və cəza, rejim, yaxşı adətlər tərbiyənin əsas vasitələri kimi. Uşinskinin ana dili təlimi ideyası və «Ana dili» məqaləsi. Uşinskinin şəxsiyyətin formalaşmasında əməyin rolu, didaktik prinsip və qaydalar haqqında. Təhsilin məzmunu və ana dilinin tədrisi məsələləri. K.D.Uşinskinin dərsləkləri: «Uşaq aləmi» (1861) və «Vətən dili» (1864). Müəllim və onun hazırlığı haqqında. K.D.Uşinskinin pedaqoji ideyalarının Azərbaycanda yayılması.

Lev Nikolayeviç Tolstoyun (1828-1910) pedaqoji ideyaları. Onun «Azad tərbiyə ideyası» və «Yasnaya Polyana» məktəbi. Tolstoy xalq məktəbləri haqqında. Şagirddə möhkəm iradə və xarakterin yaranmasında, əxlaqi keyfiyyətlərin

formalaşmasında dinin rolu haqqında. L.N.Tolstoyun «Pedaqoji qeydlər və materiallar» (1860) əsəri. Özü üçün böyük abidə hesab etdiyi «Əlifba» kitabı (1872). L.N.Tolstoyun müəllimlik peşəsi ilə bağlı fikirləri.

VI. SSRİ-NİN YARANMASI SOVET MƏKTƏB VƏ PEDAQOGİKASININ MEYDANA GƏLMƏSİ .

Rusiyada oktyabr inqilabından (1917) sonra əyalətlərdə sovetləşmə. Siyasi sistemin dəyişməsi ilə əlaqədar məktəblərin vəzifələri. Sovet məktəblərinin təşkili. Pedaqoji elmin inkişafını şərtləndirən şəraitin yaranması. Xalq maarifi üzrə birinci partiya müşavirəsi. Məktəb sisteminin dəyişdirilməsi. Fabrik-zavod, kəndli-gənclər məktəblərinin yaradılması. SSRİ xalqlarının milli məktəblərinin yaradılması. Yeddi illik məktəblərin tədris planları və proqramları (1921). DEŞ-in kompleks-layihə proqramları. Ümum ibtidai icbari təhsilə keçid.

Təhsilin bütün şəbəkələrinin genişləndirilməsi, icbari təhsildən ümumtəhsilə, texniki-peşə təhsilindən ali təhsilədək bütün vəsilələrdə kəmiyyətin keyfiyyəti qabaqlaması. Mərkəzləşmiş idarəetmənin təhsildə formalizmi, bürokratçılığı, mühafizəkarlığı formalaşdırması. 1927-1930-cu illərdə pedaqoji cərəyanlar və pedaqoji diskussiyalar.

1931-1950-ci illərdə məktəb və pedaqogika. Sov.İKP (b) MK-nın məktəb haqqında 1931-ci il 25 avqust və 1932-ci il 25 avqust tarixli qərarları. Məktəb və pedaqogikanın sonrakı inkişafında onların əhəmiyyəti. Təlimin üsulları və təşkilat formalarında köklü dəyişikliyin edilməsi. Yeni tədris plan və proqramların işlənməsi. Stabil dərsləklərin yaradılması. Tarix və coğrafiyanın tədrisinin təkmilləşdirilməsi. Şagirdlərin biliyinin hesaba alınmasının yeni sisteminin hazırlanması. Xüsusi metodikaların inkişafı. Sov.İKP(b) MK-nın 4 iyun 1936-cı il tarixli «Xalq maarif Komissarlığı sistemində pedaqoji təhriflər haqqında» qərarı və keçmiş sovet təhsil sistemində partiyalılıq. Kommunist hərəkəti, kommunist, əxlaq

və əqidəsinin genişlənməsi, yayılması. Kommunist partiyasının, Kommunist gənclər təşkilatının, Kommunist uşaq təşkilatlarının yaranması.

Kommunist ideyalı Sovet məktəblərinin təşkili. Pedaqoji elmin inkişafını şərtləndirən yeni şəraitin yaranması. Məktəb sisteminin dəyişdirilməsi. SSRİ xalqlarının milli məktəblərinin yaradılması. Mərkəzləşdirilmiş idarəetmənin təhsildə mühafizəkarlığı formalaşdırması.

**GÖRKƏMLİ SOVET PEDAQOQLARI: P.P.BLONSKI, S.T.ŞATSKI,
A.S.MAKARENKO, N.K.KRUPSKAYA, A.V.LUNAÇARSKI, V. A.
SUXOMLINSKI –**

həyatı, fəaliyyəti, pedaqoji əsərləri, pedaqoji görüşləri, pedaqoji fikir və mülahizələri. Maarif və mədəniyyətin, pedaqoji elmin inkişafında S.T.Şatskinin, A.S.Makarenkonun, N.K.Krupskayanın və A.V.Lunaçarskinin fəaliyyəti.

SSRİ PEA-nın yaradılması – məktəb və pedaqogikanın inkişafında zəruri şərt kimi. Təlim-tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafı. Təlim üsullarının təşkmilləşdirilməsi, şagirdlərin dərketmə fəaliyyətinin fəallaşdırılması, problemli təlim və TTB-nin tətbiqi. Məktəb ictimai təşkilatlarının məktəblilərin tərbiyəsində rolu. Məktəb və pedaqogika ilə bağlı qəbul edilən rəsmi dövlət sənədləri

VII. AZƏRBAYCANDA PEDAQOJİ FİKRİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

QƏDİM VƏ ERKƏN ORTA ƏSRLƏR DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA TƏRBİYƏ VƏ TƏHSİL MƏDƏNİYYƏTİ VƏ PEDAQOJİ FİKİRLƏR.

Qədim Azərbaycan tayfa birliklərində, quldar dövlətlərində tərbiyə və təhsil məsələləri. Azərbaycanda tərbiyə və təhsilin ilkin xarakterik əlamətləri. Qobustan qayaları, Gəmiqaya və digər tarixi yerlərimiz, abidələrimiz, daş kitabələrimiz üzərində əlifba nümunələri, yazılar, piktoqrafik işarələr, rəsmlər və onların pedaqoji fikir tarixində əhəmiyyəti. İlk sənəd təlimi. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış əşyalar və tarixi abidələrimiz üzərində piktoqrafik işarələrin, şəkli yazıların, rəsmlərin pedaqoji əhəmiyyəti. Qədim dövrlərdə Azərbaycanda peşə və sənətkarlıq.

İslama qədərki dövrdə tərbiyə və təhsilin əsas məzmunu və məqsədi. Zərdüşt məktəblərinin yaranması, “Avesta”da tərbiyə məsələləri. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında pedaqoji fikirlər.

Azərbaycan xalq pedaqogikası elmi pedaqogikanın inkişafında ilkin mənbə kimi. Azərbaycan xalq pedaqogikasında tərbiyə məsələləri və şəxsiyyətin mənəvi zənginlikləri haqqında

XI-XII ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA TƏRBİYƏ, TƏHSİL, VƏ PEDAQOJİ FİKİR.

XI-XII əsrlərdə Azərbaycanda məktəb və mədrəsələr, onların quruluşu və təhsilin məzmunu.

Qətran Təbrizi (1012-1088) və **Xətib Təbrizinin** (1030-1109) əsərlərində pedaqoji ideyalar və onların müəllimlik fəaliyyətləri.

Xaqani Şirvani (1120-1199) tərbiyə və təhsil haqqında.

Nizami Gəncəvinin (1141-1209) “Xəmsə”sində pedaqoji fikirlər. Nizami insan şəxsiyyətinin təşəkkülü, elm və təlim haqqında. Nizaminin oğlu Məhəmmədə nəsihətləri. Nizami yaş dövrlərinin bölgüsü haqqında. Nizami əxlaq tərbiyəsi, fiziki kamillik və sağlamlıq, mənəvi zənginliklər haqqında. Nizami elm, alim və müəllim haqqında.

Əbülhəsən Bəhmənyarın (vəfatı 1065) didaktik fikirləri. Bəhmənyarın sələfləri və xələfləri. Bəhmənyarın “Ət-təhsil” əsərinin pedaqoji əhəmiyyəti. Bəhmənyar fəlsəfi-pedaqoji ideyalarının davamçıları.

XIII-XVIII ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA PEDAQOJİ FİKİR.

Nəsirəddin Tusinin (1201-1274) pedaqoji ideyaları. N.Tusi və onun “Əxlaqi-Nasiri” əsərinin pedaqoji əhəmiyyəti. “Əxlaqi-Nasiri”də tərbiyə məsələlərinin qoyuluşu.

İmadəddin Nəsimi (1369-1417) azad şəxsiyyət tərbiyəsi haqqında. Nəsimi “Divan”ında humanizm tərbiyəsi məsələləri. “Hürufilik”, onun mahiyyəti və pedaqoji mahiyyəti.

Şah İsmayıl Xətai (1487-1524).əxsiyyətin zənginlikləri və mənəvi kamillik haqqında.

Məhəmməd Füzuli (1497-1556) “Divan”ında tərbiyə və təhsil məsələləri. Füzulinin oğlu Fəzliyə nəsihətləri.

Qövsü Təbrizinin (XII əsr) və **Saib Təbrizinin** (1601-1676) əsərlərində elmin fəziləti, tərbiyə və təhsil haqqında. **Molla Vəli Vidadi** (1709-1809), **Molla Pənah Vaqif** (1717-1797) və **Qasım bəy Zakir** (1784-1857) tərbiyə haqqında.

XIX-XX ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA PEDAQOJİ FİKRİN İNKİŞAFI.

A.A.Bakıxanovun (1794-1817), **Mirzə Kazım bəyin** (1802-1870), **M.F. Axundovun** (1812-1878) pedaqoji görüşləri və pedaqoji fəaliyyətləri.

Mirzə İsmayıl Qasir (1806- 1900), **S. Ə. Şirvaninin** (1835-1888), **M.Ş.Vazehin** (1792-1852), **M.T.Sidqinin**(1854-1904), **M.M.Nəvvabın** (1833-1918) pedaqoji görüşləri və məktəbdarlıq fəaliyyəti. **H.Zərdabinin** (1837-1907) Azərbaycan maarif və mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri.

Mirzə Həsən Rüşdiyyənin (1850-1943)pedaqoji fəaliyyəti və təlim – tərbiyə haqqında fikirləri

S.M.Qənizadənin (1866-1937), **H.Mahmudbəyovun** (1864-1928) maarifçilik fəaliyyəti və yeni məktəb uğrunda mübarizəsi.

R.Əfəndiyevin (1863-1942), **Firudin bəy Köçərlinin** (1863-1920) həyatı elmi-pedaqoji fəaliyyəti. F.B.Köçərlinin Qori Müəllimlər Seminariyasında və Qazax Müəllimlər Seminariyasında fəaliyyəti.

Cəlil Məmmədquluzadə (1866-1932),**Hüseyn Cavid** (1882-1941), **Mirzə Ələkbər Sabir** (1862-1911),**Abbac Səhhət** (1874-1908), **Məhəmmədəğa Şahtaxlı** (1848-1930), **Fərhad Ağazadə** (1880-1931) ,**Üzeyir Hacıbəyov** (1885-1948), **Nəriman Nərimanov** (1870-1925) və başqalarının Azərbaycan xalq maarif və mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri.

AZƏRBAYCAN DEMOKRATİK RESPUBLİKASI DÖVRÜNDƏ MƏKTƏB VƏ PEDAQOJİ FİKİR.

Azərbaycan parlamentinin məktəblərdə ana dilinin (dövlət dilinin) tədrisi haqqında qərarı. Xalq Maarif Nazirliyinin təşkili. Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsi. Bakı Dövlət Universitetinin təşkili. Milli dərsliklərin yaradılması və yeni müəllim kadrlarının hazırlığı.

ADR-in maarif sahəsindəki islahatları. Məmməd Əmin Rəsulzadənin (1884-1955), Əhməd Cavadın (1892-1939) milli vətəndaşlıq və maarifçilik xidmətləri.

SOVET HAKİMİYYƏTİ İLLƏRİNDƏ VƏ SONRAKI MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA MƏKTƏB VƏ PEDAQOJİ FİKRİN İNKİŞAFI.

Azərbaycanda Sovet məktəbinin təşkili və pedaqoji elmin təşəkkülü (1920-1930-cu illər). Azərbaycanda 1940-1950-ci illərdə məktəb və pedaqogika elminin inkişafına dair. 1960-1970-ci illərdə Sovet hakimiyyətinin süqutuna qədər olan dövrdə Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikrin inkişafı. Sovet hakimiyyəti illərində tanınmış pedaqoq və mütəfəkkirlərin Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikrin inkişafına təsiri.

Sovet hakimiyyəti dağıldıqdan sonra Müstəqil Azərbaycan Respublikasında təhsilin və pedaqoji elmin inkişafı.

AZƏRBAYCAN MƏKTƏB VƏ PEDAQOJİ FİKİR TARİXİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV MƏRHƏLƏSİ.

Azərbaycan xalqının ümummillli lideri, Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti (1923-2003) gənc nəsə örnəkdir. Azərbaycanda Heydər Əliyevlə başlayan təhsil islahatları. Heydər Əliyevin təhsilə, elmə, ana dilinə, mədəni irsə münasibəti. Azərbaycan təhsilinin, maarif və mədəniyyətinin inkişafında Heydər Əliyevin xidmətləri. Heydər Əliyev gənc nəslin mənəvi tərbiyəsi haqqında. Heydər Əliyevin Respublika Gənclərinin Birinci Ümumrespublika Forumunda nitqi və gənclərin qarşısında duran vəzifələr. Heydər Əliyev müəllimlik peşəsi haqqında.

“PEDAQOGİKA TARİXİ” FƏNNİNƏ DAİR TƏLƏBƏLƏRİN “SƏRBƏST İŞ” MÖVZULARININ YAZILMASINA DAİR METODİK MƏSLƏHƏT

Tələbələrin “Sərbəst iş” mövzuları üzərində işləməsi fənnin daha dərinlən mənimsənilməsinə kömək etdiyi kimi, onların tədqiqatçılıq bacarığını da inkişaf etdirir, elmə həvəsini artırır, müstəqil çalışmaq vərmişlərini möhkəmləndirir.

Ali məktəblərimizdə Bolonya prosesinin tətbiqi, təhsilin kredit sisteminə keçidi tələbələrin daha çox müstəqil çalışmasını tələb edir. Müstəqil çalışan, əməli fəaliyyət göstərən tələbə daha çox bilik qazanır və öyrənir.

Psixologiyadan məlumdur ki, insan bilik üzərində nə qədər hərtərəfli işləsə, ona müxtəlif cəhətlərdən yanaşsa, o hafizədə daha möhkəm yer tutur. Çünki, tələbə material üzərində müstəqil işləyərkən onu hərtərəfli təhlil edir, şüurunda eyni bir məsələyə bir neçə dəfə qayıtmalı olur. Bütün bunlar həmin materialın hafizədə uzun müddət qalmasına, praktik əhəmiyyət kəsb etməsinə səbəb olur.

Müasir gənc mütəxəssis yüksək bilik və dünyagörüşə malik olmaqla bərabər, həm də tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinə malik olmalı, müstəqil düşünməyi, müstəqil qərarlar çıxarmağı bacarmalıdır. Bunun üçün də indiki şəraitdə - təhsilin qlobal xarakter aldığı bir dövrdə tələbənin proqram materialına sahib olması minimum tələb hesab edilə bilər, geniş nəzəri bilik və dünyagörüşə sahib olmaq üçün isə daha çox oxumalı, əlavə və ilk mənbələrdən istifadə etməli və bilikləri genişləndirmək və tətbiq etmək lazımdır.

Bu baxımdan fənni tədris edən müəllim tələbələrə müstəqil çalışmağı, daha çox düşünməyi məsləhət görməli, onların tənqidi və yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirməlidir.

Təcrübələrdən məlum olur ki, tədris işi yüksək təşkil edilən ali məktəblərdə tələbələr elmi-tədqiqat işlərinə də böyük həvəs göstərir, “Sərbəst iş” üzərində də fəallıqla çalışırlar.

“Sərbəst iş” mövzuları tələbələr tərəfindən sərbəst şəkildə seçilir. Fənn müəlliminin təklifi ilə də tələbə mövzu götürüb üzərində işləyə bilər. “Sərbəst iş” tələbənin kiçik elmi tədqiqat işi hesab edilə bilər. Tələbə mühazirədən eşitdiklərini,

seminar məşğələlərindən öyrəndiklərini, əlavə materiallardan mənimsədiklərindən istifadə edərək, sərbəst iş üzərində müstəqil olaraq yaradıcı, elmi fəaliyyət göstərir. Tələbənin sərbəst, müstəqil şəkildə çalışması bir tərəfdən program materialının nə dərəcədə mənimsədiyinin, o biri tərəfdən isə öz biliyini təcrübədə tətbiq etmək bacarığına malik olub-olmadığının bariz göstəricisidir.

Ali məktəblərdə fənlərin tədrisi prosesində, tələbələr müstəqil işləməyi, ilk mənbələrdən baş açmağı bacarmalıdırlar. Aparılan elmi-pedaqoji tədqiqatlardan məlum olur ki, ali məktəb tələbələri hər gün 5-6 saat müstəqil zehni işlə məşğul olmalı, mütaliə etməli, elmlə məşğul olmalıdır.

Tələbə kitab və ya başqa material üzərində sərbəst çalışdığı vaxt oradakı faktlar, həqiqətlər artıq onun malı olur; o əldə etdiyi biliklərə möhkəm inanır. Belə bilik isə tədricən əqidə və inama çevrilir. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, biz ali məktəb tələbələrini biliklər üzərində dərinləndirən, sərbəst, müstəqil işləməyə sövq etməklə, eyni zamanda onlarda elmi dünyagörüş də formalaşdırmış oluruq. Yalnız məsələdən müstəqil surətdə baş çıxararkən adam öz qüvvəsinə inanır və bunu başqalarının qarşısında müvəffəqiyyətlə müdafiə edir. Tələbə kitab üzərində bu və ya digər material üzərində sərbəst çalışdığı vaxt oradakı həqiqətlər onun bilik və əqidəsinə çevrilir və onda biliyə möhkəm inam yaranır. Tələbələrin öz üzərində müntəzəm və müstəqil işləmələri onlarda geniş dünyagörüş formalaşdırmaqla bərabər, həm də faydalı vərdişlər yaradır.

Tələbələrə bir deyil, bir neçə mənbədən istifadə etməyi öyrətmək lazımdır. Çünki təcrübə göstərir ki, orta məktəbi qurtaran şagirdlərin heç də hamısı sərbəst şəkildə elmi mənbələr üzərində, müxtəlif kitablar üzərində işləməyi bilmirlər. Ona görə də birinci kurs tələbələrinə fənn müəllimi tələbələrə müstəqil çalışmaq üçün, elmi mənbələrdən istifadə etmək üçün lazımi məsləhətlər verməli, tədris etdiyi mövzularla bağlı ədəbiyyat siyahısı verməli və onlardan istifadə yollarını da göstərməlidir.

Təcrübələrdən aydın olur ki, birinci kurs tələbələrinin ilk mənbələr üzərində işləmələri və onların çıxardıqları nəticələr zəif olur, bəzən səthi və bəzən də kitabın, jurnalın üzünü köçürülür. Lakin, doğru, düzgün məsləhətlər, tövsiyələr

nəticəsində və tələbələrin də müstəqil işləməsi sayəsində tədricən bu proses inkişaf edir və tələbələr müstəqil və sərbəst şəkildə mənbələr üzərində işləməyə alışırlar ki, bu da gələcəkdə onların elmi işlər yazmasına, buraxılış işləri üzərində daha yaxşı işləmələrinə xeyli köməklik etmiş olur.

Tələbə mövzunu seçdikdən sonra fənn müəllimi ilə birlikdə plan və ədəbiyyat siyahısını müəyyənləşdirməlidir. Mövzu ilə bağlı ədəbiyyat oxunur, təhlil edilir, qeydlər götürülür, çıxarışlar edilir, məntiqi nəticələr çıxarılır, ümumiləşdirmələr aparılaraq yazıya alınır.

Sərbəst iş yaradıcı şəkildə yerinə yetirilməlidir. Kitablardan, qəzet və jurnal məqalələrinin üzü köçürülməməli, müəlliflərin fikirləri olduğu kimi götürülməməlidir. Bütün mətnin başlıca məzmununu səciyyələndirən fikrin əsas məqamları aşkarlanmalı, oxunan materiala, müəllifin fikirlərinə yaradıcı münasibət göstərilməli, ümumiləşmiş fikirlər, lakonik ifadələr yazılmalıdır.

Əlbəttə, hər hansı bir “Sərbəst iş” mövzusu girişlə başlayır, sonra mövzunun əsas hissəsi işlənir, sonda isə mövzuya nəticə vurulur, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı göstərilir.

Tamamlanmış “Sərbəst iş” fənn müəlliminə təhvil verilir. Müəllim onu oxuyur və qiymətləndirir.

Bunu da xüsusi olaraq qeyd edək ki, təklif olunan “Sərbəst iş” mövzularından tələbələr elmi iş, kurs işi, referat, yaxud hər hansı bir pedaqoji konfransda, Tələbə Elmi Cəmiyyətində məruzə mövzusu kimi də götürüb işləyə bilər.

“SƏRBƏST İŞ” MÖVZULARI

1. Tərbiyənin meydana gəlməsi və mənşəyi ilə bağlı konsepsiyalar (təkamül, bioloji, psixoloji).
2. İnsanın mənşəyi və tərbiyənin yaranması ilə bağlı müxtəlif nəzəriyyələr.
3. İbtidai icma quruluşunda tərbiyə və onun səciyyəvi cəhətləri.
4. Quldarlıq dövründə təlim-tərbiyə ocaqları, tərbiyə sistemi, pedaqoji fikirlər.
5. Antik filosoflar şəxsiyyətin inkişafı və tərbiyəsi haqqında.
6. Feodalizm dövründə məktəblər, pedaqoji fikir və nəzəriyyələr.
7. Qədim Şərqdə tərbiyə.
8. Qədim Şumerdə məktəb və tərbiyə.
9. Qədim türklərdə - Hunlarda, Göytürklərdə tərbiyə.
10. Orxon – Yenisey abidələri üzərində yazılar və onların pedaqoji əhəmiyyəti.
11. Qədim türk dastanlarında tərbiyənin məqsəd və məzmunu.
12. Qədim Yunanıstanda tərbiyə və məktəb. Sparta və Afinada tərbiyə sistemi.
13. Sokrat (b.e.ə. 469-399) şəxsiyyətin inkişafı və tərbiyəsi haqqında.
14. Təlimdə Sokrat metodu.
15. Platon (b.e.ə. 427-347) təlim və tərbiyə haqqında.
16. Aristotel (b.e.ə. 384-322) tarixdə “İlk müəllim” kimi.
17. Aristotelin müəllimlik fəaliyyəti.
18. Aristotelin yaş dövrləri (0-7- bitki dövrü; 7-14- heyvani dövr, 14-21- insani dövr).
19. Qədim Romada məktəb və pedaqoji ideyalar.
20. Erkən orta əsrlərdə şərqdə tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikir.
21. İslamda tərbiyə.
22. İslam müqəddəslərinin tərbiyə haqqında fikirləri.

23. Məhəmməd Peyğəmbərin (s) tərbiyə, təhsil, bilik və elm haqqında fikirləri.
24. İslamiyyətdə ilk məktəblər. Suffə, kuttab və məktəblər.
25. «Nizamiyyə» mədrəsəsinin yaranması.(XI əsr).
26. Nizamiyyə mədrəsələrinin Şərqdə yayılması.
27. Mədrəsələrdə təhsilin məzmunu.
28. Xətib Təbrizinin, Şihabəddin Suhrəverdinin “Nizamiyyə” mədrəsəsində fəaliyyəti.
29. İslamda elmin inkişafı və əsas istiqamətləri.
30. Dünya elm və mədəniyyətinin inkişafına müsəlman alimlərinin töhfələri.
31. Erkən orta əsr şərq, türk mütəfəkkirlərinin pedaqoji ideyaları.
32. Ümumislam və ümumşərq maarif və mədəniyyətinin inkişafında erkən orta əsr şərq mütəfəkkirlərinin tərbiyə, təhsil və şəxsiyyətin mənəvi, əxlaqi keyfiyyətləri haqqında fikir və ideyaları.
33. Mahmud Kaşqarlının (XI əsr) “Divanü-Lügət-it-türk” əsərində tərbiyəvi, əxlaqi fikirlər,
34. Balasaqunlu Yusif xas Hacibin “Qutadqu - bilik”(“Xoşbəxtliyə aparan bilik”)əsərində tərbiyəvi, əxlaqi fikirlər.
35. Ədib Əhməd Yüknəkinin “Atabətül-Həqayiq” (“Həqiqətlərin astanasında”; “Həqiqətlər heybəsi”) əsərində tərbiyəvi, əxlaqi fikirlər, şəxsiyyətin mənəvi aləmi məsələləri və bu əsərlərin pedaqoji fikrin inkişafında əhəmiyyəti.
36. Əbu Əli İbn Sinanın (980-1037) “Qanun-e-Tibb” və “Şəfa” əsərlərində tərbiyə məsələləri və didaktik fikirlər.
37. Biruninin, Qəzzalının və başqa Şərq mütəfəkkirlərinin pedaqoji ideyaları.
38. Farabının pedaqoji fikir tarixində yeri.
39. Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi”sində şəxsiyyətin inkişafı və mənəvi zənginlikləri.
40. Y.A.Komenskinin pedaqoji görüşləri.
41. Y.A.Komenski (1592-1670) elmi pedaqogikanın banisidir.
42. Y.A.Komenskinin “Böyük didaktika” əsərinin pedaqoji əhəmiyyəti.

43. Y.A.Komenskinin didaktik fikirləri.
44. Y.A.Komenski sinif-dərs sistemi haqqında.
45. Y.A.Komenskinin didaktik fikirlərində təbiətə müvafiqlik prinsipi.
46. Y.A.Komenski uşaqların yaş dövrləri haqqında.
47. Y.A.Komenski təlimin prinsipləri haqqında.
48. Y.A.Komenskinin “Qızıl qayda”sı - əyanilik prinsipi.
49. Y.A.Komenski təhsilin məzmunu haqqında.
50. Y.A.Komenskinin dərslikləri.
51. Y.A.Komenski müəllimin pedaqoji fəaliyyətinə verilən tələblər haqqında.
52. Con Lokkun pedaqoji görüşləri.
53. C.Lokkun “Ağ lövhə” nəzəriyyəsi.
54. Jan Jak Russonun pedaqoji görüşləri.
55. Jan Jak Russonun (1712-1773) həyatı və pedaqoji fəaliyyəti.
56. J.J.Russonun “Təbii tərbiyə”, “Azad tərbiyə” nəzəriyyəsi.
57. Russonun “Emil və ya tərbiyə haqqında” əsərində tərbiyə məsələləri.
58. J.J.Russo uşaqların yaş dövrləri və inkişaf mərhələləri haqqında.
59. XVIII əsr fransız maarifçilərinin pedaqoji ideyaları.
60. Klod Adrian Helvetsinin (1715-1771) «Ağıl haqqında», “İnsan haqqında, onun zehni qabiliyyətləri və onun tərbiyəsi haqqında” əsərləri haqqında.
61. K.A.Helvetsi təhsilin dünyəviliyi haqqında.
62. K.A. Helvetsinin qadın və kişilərin bərabər təhsil alması haqqında fikirləri.
63. Deni Didronun (1713-1784) elm, incəsənət və sənət ensiklopediyasının nəşrində xidmətləri.
64. D.Didro tərbiyə və real təhsil haqqında.
65. Didronun tərbiyə haqqında materialist ideyaları.
66. İ.H.Pestalotsinin (1746-1827) həyatı və pedaqoji fəaliyyəti.
67. Pestalotsinin Neyqofda yaratdığı uşaq müəssisəsində pedaqoji fəaliyyəti.

68. Pestalotsinin Burqdorfda uşaq müəssisəsində pedaqoji fəaliyyəti və pedaqoji eksperimentləri.
69. İ.H.Pestalotsinin “Həyatda atılmışların axşam saatları”, “Linqard və Gertruda” əsərlərində əsas pedaqoji ideyalar.
70. İ.F.Herbartın (1776-1841) həyatı və pedaqoji fəaliyyəti.
71. Herbart pedaqogikasının fəlsəfi və psixoloji əsasları.
72. Herbartın təlim və tərbiyə haqqında fikirləri.
73. Fridrix Frebelin (1782-1852) pedaqoji ideyaları və fəaliyyəti.
74. Adolf Disterveqin (1790-1866) pedaqoji ideyaları və fəaliyyəti.
75. A.Disterveqin didaktik fikirləri.
76. R.Ouenin pedaqoji fikirləri və pedaqoji fəaliyyəti.
77. XIX əsrin I yarısında Rusiyada təhsil siyasəti.
78. XIX əsrin I yarısında Rusiyada pedaqoji fikrin inkişafı.
79. V.Q.Belinskinin (1811-1848) və A.İ.Gertsenin (1812-1870) təhsil-tərbiyə haqqında fikirləri.
80. Nikolay İvanoviç Piroqovun (1810-1881) pedaqoji ideyaları və fəaliyyəti.
81. Nikolay Aleksandroviç Dobrolyubov (1836-1861) təlim və tərbiyə haqqında.
82. Konstantin Dmitriyeviç Uşinski (1824-1870) rus elmi pedaqogikasının banisi kimi.
83. K.D.Uşinskinin ana dili təlimi ideyası və «Ana dili» məqaləsi.
84. K.D.Uşinskinin xəlqilik ideyası.
85. Lev Nikolayeviç Tolstoyun (1828-1910) həyatı və pedaqoji ideyaları.
86. L.N.Tolstoyun «Azad tərbiyə ideyası» və «Yasnaya Polyana» məktəbi.
87. Rusiyada Oktyabr İnqilabından (1917) sonra Sovet məktəblərinin təşkili.
88. Görkəmli sovet pedaqoqları: P.P.Blonski, S.T.Şatski, A.S.Makarenko, N.K.Krupskaya, A.V.Lunaçarski, V. A.Suxomlinski: həyat və fəaliyyəti, pedaqoji görüşləri.
89. Pedaqoji fikir tarixində müəllim obrazı.
90. Orta əsr pedaqoji fikrində antik pedaqoji irs.

91. Cəmiyyətin inkişaf tarixi ilə pedaqogika tarixinin qarşılıqlı əlaqəsi.
92. Azərbaycanda pedaqoji fikrin yaranması və inkişafı.
93. V.A.Suxomlonskinin pedaqoji ideyaları.
94. A.S.Makarenkonun tərbiyə sistemi.
95. Müasir pedaqogika elminin inkişaf dövrləri.
96. Təlim və tərbiyənin qarşılıqlı əlaqəsinə tarixi baxış.
97. Sosialist cəmiyyətində təlim və tərbiyənin xarakterik xüsusiyyətləri.
98. Pedaqogika tarixində humanist ideyalar.
99. Azərbaycan xalq pedaqogikasında tərbiyə məsələləri və şəxsiyyətin mənəvi zənginlikləri.
100. Azərbaycanda qadın təhsilinin yaranması və inkişafı.
101. Qədim və erkən orta əsrlər dövründə Azərbaycanda tərbiyə və təhsil mədəniyyəti və pedaqoji fikirlər.
102. İslama qədərki dövrdə tərbiyə və təhsilin əsas məzmunu və məqsədi.
103. Zərdüşt məktəblərinin yaranması, “Avesta”da tərbiyə məsələləri.
104. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında pedaqoji fikirlər.
105. XI-XII əsrlərdə Azərbaycanda məktəb və mədrəsələr, onların quruluşu və təhsilin məzmunu.
106. Qətran Təbrizi (1012-1088) və Xətib Təbrizinin (1030-1109) əsərlərində pedaqoji ideyalar və onların müəllimlik fəaliyyətləri.
107. Xaqani Şirvani (1120-1199) tərbiyə və təhsil haqqında.
108. N.Gəncəvinin (1141-1209) “Xəmsə”sində pedaqoji fikirlər.
109. Nizaminin oğluna nəsihətləri.
110. Nizami yaş dövrlərinin bölgüsü haqqında.
111. Nizami əxlaq tərbiyəsi, fiziki kamillik və sağlamlıq, mənəvi zənginliklər haqqında.
112. Nəsirəddin Tusinin (1201-1274) pedaqoji ideyaları.
113. N.Tusi və onun “Əxlaqi-Nasiri” əsəri.
114. Nəsirəddin Tusi fəzilətlər və rəzalətlər haqqında
115. Nəimi və Nəsimi yaradıcılığında humanizm tərbiyəsi.

116. Hurufilikdə şəxsiyyətin mənəvviyyat aləmi
117. Şah İsmayıl Xətai (1487-1524) mənəvi kamillik haqqında.
118. Məhəmməd Füzulinin (1497-1556) təlim-tərbiyə haqqında fikirləri və nəsihətləri.
119. Qövsü Təbrizinin (XII əsr) və Saib Təbrizinin (1601-1676) əsərlərində elmin fəziləti, tərbiyə və təhsil haqqında.
120. Molla Vəli Vidadi (1709-1809), Molla Pənah Vaqif (1717-1797) və Qasım bəy Zakir (1784-1857) tərbiyə haqqında.
121. A.A.Bakıxanovun (1794-1817).
122. Mirzə Kazım bəyin (1802-1870).
123. M.F. Axundovun (1812-1878) pedaqoji görüşləri və pedaqoji fəaliyyətləri.
124. Mirzə İsmayıl Qasirin (1806- 1900), S. Ə. Şirvaninin (1835-1888), M.Ş.Vazehin (1792-1852), M.T.Sidqinin(1854-1904), M.M.Nəvvabın (1833-1918) pedaqoji görüşləri və məktəbdarlıq fəaliyyəti.
125. H.Zərdabının (1837-1907) Azərbaycan maarif və mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri.
126. S.M.Qənizadənin (1866-1937), H.Mahmudbəyovun (1864-1928) maarifçilik fəaliyyəti və yeni məktəb uğrunda mübarizəsi.
127. R.Əfəndiyevin (1863-1942), Firudin bəy Köçərlinin (1863-1920) həyatı elmi-pedaqoji fəaliyyəti.
128. F.B.Köçərlinin Qori Müəllimlər Seminariyasında və Qazax Müəllimlər Seminariyasında fəaliyyəti.
129. Cəlil Məmmədquluzadənin (1866-1932) Azərbaycan xalq maarif və mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri və pedaqoji fikirləri.
130. Hüseyn Cavidin (1882-1941) pedaqoji fikirləri, “Rüşdiyyə” və “Səfa” məktəblərində pedaqoji fəaliyyəti.
131. Mirzə Ələkbər Sabirin (1862-1911) əsərlərində pedaqoji fikirlər.
132. Abbas Səhhətin (1874-1908), Azərbaycan xalq maarif və mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri və pedaqoji fikirləri.

133. Məhəmmədəğa Şahaxtılı (1848-1930) Azərbaycan xalq maarif və mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri və pedaqoji fikirləri.
134. Fərhad Ağazadənin (1880-1931) həyatı, təhsil illəri və pedaqoji fikirləri.
135. Üzeyir Hacıbəyovun (1885-1948) Azərbaycan xalq maarif və mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri və pedaqoji fikirləri.
136. Nəriman Nərimanovun (1870-1925) Azərbaycan xalq maarif və mədəniyyətinin inkişafında xidmətləri və pedaqoji fikirləri.
137. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə məktəb və pedaqoji fikir.
138. Sovet hakimiyyəti illərində və sonrakı müstəqillik dövründə Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikrin inkişafı.
139. Azərbaycanda Sovet məktəbinin təşkili və pedaqoji elmin təşəkkülü (1920-1930-cu illər).
140. Azərbaycanda 1940-1950-ci illərdə məktəb və pedaqogika elminin inkişafı.
141. Sovet hakimiyyəti dağıldıqdan sonra Müstəqil Azərbaycan Respublikasında təhsilin və pedaqoji elmin inkişafı.
142. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixində Heydər Əliyev mərhələsi.
143. Azərbaycan xalqının ümummillə lideri, Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti (1923-2003) gənc nəsə örnəkdir.
144. Azərbaycanda Heydər Əliyevlə başlayan təhsil islahatları.
145. Heydər Əliyevin təhsilə, elmə, ana dilinə, mədəni irsə münasibəti.
146. Azərbaycan təhsilinin, maarif və mədəniyyətinin inkişafında Heydər Əliyevin xidmətləri.
147. Heydər Əliyev gənc nəsəlin mənəvi tərbiyəsi haqqında.
148. Heydər Əliyevin Respublika Gənclərinin Birinci Ümumrespublika Forumunda nitqi və gənclərin qarşısında duran vəzifələr.
149. Heydər Əliyev müəllimlik peşəsi haqqında.
150. Müasir dövrdə Azərbaycanın görkəmli pedaqog alimləri və onların tədqiqat sahələri

İSTİFADƏ EDİLMİŞ VƏ MƏSLƏHƏT GÖRÜLƏN ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

1. Əliyev H. Ə. «Kitabi Dədə Qorqud» dastanlarının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimində nitq. «Respublika» qəz. Bakı: 11 aprel, 2000-ci il
2. Əliyev H.Ə. «Kitabi Dədə Qorqud» dastanlarının 1300 illiyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.«Respublika» qəz. Bakı: 1997, 21 aprel.
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: 1998, VIII cild
4. Əliyev H.Ə. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda nitq. «Azərbaycan» qəz. Bakı: 1996, 6 fevral.
5. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı. (1998-2004) I kitab. Bakı: Təhsil, 2005, I cild.
6. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Haqqında Qanunu. Bakı: Hüquq, 2009.
7. Azərbaycan Respublikasında Ümumi Təhsilin Konsepsiyası. (Milli Kurikulum). “Kurikulum” jurnalı, 2008, № 1.
8. Azərbaycan Müəllimlərinin qurultayları. (I-XII qurultaylar)ş Tarixi – xronoloji, stenoqrafik materiallar. Bakı: Çarşıoğlu, 2008.
9. Abbasov A.N. Pedaqogika. Bakı: Mütərcim, 2010
10. Axundlu Y.İ. Ədəbi portretlər. Bakı: ADPU, 2008
11. Ağayev Ə.Ə. Azərbaycan – ictimai pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi. Bakı: Avropa, 2005
12. Ağayev Ə. Pedaqoji fikrimiz, dünənimiz, bu günümüz. Bakı: 2000
13. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: Ənənə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006
14. Ağayev Ə. F. Ağazadənin pedaqoji görüşləri. Bakı: Maarif, 1989.
15. Ağayev Ə.Ə. Rzayev V.M. Güney Qafqaz xalqlarının pedaqoji əlaqələri tarixindən. Bakı: Təhsil, 2004

16. Ağayev Ə.Ə. Rzayeva Y.T. , Hüseynova T.M., Vahabova T.Ə. Sosial pedaqogika. Bakı: 2008.
17. Ağayev M.H. Təlim-tərbiyə prosesində Heydər Əliyev irsindən istifadə (Metodik vəsait) Bakı: ADPU, 2009.
18. Bədəlova Ə.S. Azərbaycan xalq pedaqogikası. Bakı: Müəllim, 2009.
19. Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı: Elm, 1989
20. Bəşirov V.P. Azərbaycan pedaqoji fikrində milli tərəqqi ideyaları (XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri). Bakı: Oka-Ofset, 2008.
21. Dobrolyubov N.A. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: 1961.
22. Əhmədov H. M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Təhsil, Elm, 2001.
23. Əhmədov H. M. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı: Təhsil, 2006.
24. Əhmədov H.M. Pedaqogikanın tarixindən mühazirə mətnləri. Bakı: API, 1987.
25. Əliyev İ.İ. Azərbaycan etnopedaqogikası. Bakı: Nurlan, 2010
26. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Ozan, 1998.
27. Əlibəyzadə E.M. Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyət tarixi (İslamaqədərki dövr). Bakı: Gənclik, 1998.
28. Həşimov Ə.Ş. Azərbaycan xalq pedaqogikasının bəzi məsələləri. Bakı: Maarif, 1970.
29. Həbibbəyli İ.Ə. Cəlil Məmmədquluzadə mühiti və müasirləri. Naxçıvan: 2009.
30. Həbibbəyli İ.Ə. Cəlil Məmmədquluzadə. Naxçıvan: 2009.
31. Hüseynzadə R.L. Bektaşilik və bektaşilikdə mənəviyyat. Bakı Dövlət Universitetinin "Dil və ədəbiyyat" seriyası. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. 2010, № 4
32. Hüseynzadə R.L. Qədim və erkən orta əsrlər dövründə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil və pedaqoji fikir. Bakı: Nurlar, 2007.

33. Hüseynzadə R.L. Erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir. Bakı: Elm, 2005
34. Hüseynzadə R.L.M.T. Sidqi dilimiz və məktəbimiz haqqında. Bakı: Müəllim, 2005.
35. Hüseynzadə R.L. Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının məzunları. Azərbaycan məktəbi// 2010, № 1.
36. Xacə Nəsirəddin Tusi. Əxlaqi Nasiri. Bakı: Elm, 1989.
37. Xəlil Fikrət. Tərbiyə və tədris tarixi. Bakı: I-II hissə, 1924, 1926.
38. Xəlilova S. V., Cəfərov R. S. Avesta əlifbası haqqında bəzi qeydlər / Ali pedaqoji məktəblərdə humanitar və ictimai elmlərin tədqiqi və tədrisinə dair II Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: 27-28 aprel, 1997.
39. Xəlilov R. Türk xalqlarının və Şərqi slavyanların ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1994.
40. İsayev İ.N. Abbas Səhhət və xalq maarifi. Bakı: Elm, 2001.
41. İsayev İ. N., Rüstəmov F.A. M.V. Vidadinin, M.P. Vaqifin, Q.B. Zakirin təlim və tərbiyə haqqında fikirləri. Bakı: 1992.
42. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. (Dərs vəsaiti). Bakı: Nasir, 2009.
43. Kərimov Y.Ş. Pedaqoji tədqiqat metodları. Bakı: Azərnəşr, 2009.
44. Kərimov Y.Ş. Seçilmiş əsərləri. I-V cild. Bakı: Pedaqogika, Kövsər, 2007-2010.
45. Kitabı Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1988.
46. Komenski Y.A. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: Maarif, 1961
47. Komenski Y.A. Böyük didaktika. Tərtib edib çapa hazırlayan F.A. Rüstəmov. Bakı: Nurlan, 2010.
48. Qacar Ç. Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri. Bakı: Nicat, 1997.
49. Qaralov Z.İ. Nəsirəddin Tusinin elmi-pedaqoji irsinin öyrənilməsi haqqında// Azərbaycan məktəbi, 2001, № 1, s. 101-112.
50. Qaralov Z.İ. Tərbiyə (prinsiplər, məzmun, metodika), I.II.III cild. Bakı: Pedaqogika, 2003.

51. Qumilyov L.N. Qədim türklər. Bakı: Gənclik, 1993.
52. Qədim türk abidələrinə aid materiallar (Əhməd Yüknəki. Atabətül Həqayıq) Tərtib edənlər, giriş və izahlar: prof. N.Xudiyev, dos. Ə.Quliyev. Bakı: API-nin nəşri, 1993.
53. Quran-i Kərim. Bakı: Azərnəşr, 1992.
54. Qəhrəmanova A.F. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə xalq maarifinin təşkili yolları (1918-1920-ci illər): Bakı: 1993
55. Mahmudov M. R. Xətib Təbrizi. Həyat və yaradıcılığı. Bakı: Elm, 1972
56. Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı: Çarşıoğlu, 2009.
57. Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsili müstəqillik illərində. Bakı: Çarşıoğlu, 2003.
58. Mərdanov M.C. , Şahbazlı F. Azərbaycan təhsil sistemi (1998-2005). II Kitab. Bakı: Təhsil, 2005.
59. Mərdanov M.C., Ə.Q.Quliyev. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Rəmzləri. Bakı: Çarşıoğlu, 2001.
60. Mehrabov A.O. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı: Mütərcim, 2007.
61. Mehrabov M.O., Cavadov İ.A. Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə. Bakı: Mütərcim, 2007.
62. Mehrabov A.O., Abbasov Ə. , Zeynalov Z., Həsənov R. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı: Mütərcim, 2006.
63. Mehrabov A.O. Bəylərov E. Şagird intellektinin inkişafı. Bakı: Adiloğlu, 2006.
64. Məhəmmədəli Tərbiyə. Danışməndani-Azərbaycan. Bakı: Azərnəşr, 1987.
65. Mehdizadə M. M. Azərbaycan Sovet məktəbinin tarixinə dair xülasələr. Bakı: Azərnəşr, 1959.
66. Məmmədov Ə.A., Əliyev V.Ə. Şamaxı təhsil tarixi. Bakı: MMC, 2009.

- 67.Məhəmməd Tağı Sidqi. Əsərləri.Toplayanı, tərtib edəni və müqəddimənin müəllifi İsa Həbibbəyli. Bakı: Çarşıoğlu, 2004.
- 68.Mollayev İ.A. Orta əsr Azərbaycan mütəfəkkirləri təlim –tərbiyə haqqında.Bakı: Maarif,1996.
- 69.Makarenko A.S. Seçilmiş pədaqoji əsərləri. Bakı: Maarif, 1984.
- 70.Oğuznamə. Çapa hazırlayanı, müqəddimə, lüğət və şərhlərin müəllifi Samət Əlizadə. Bakı: Yazıçı, 1987.
- 71.Paşayev Ə.X., F.A.Rüstəmov. Pədaqogika. Ali məktəblər üçün vəsait.(Yeni kurs) Bakı: Nurlan, 2007.
- 72.Pestalotsi İ.H.Seçilmiş pədaqoji əsərləri. Bakı: 1976.
- 73.Pədaqogikadan praktikum.(M.T. Sidqinin “Nümuneyi-əxlaq” əsəri üzrə). Tərtib edən İ.İ.Əliyev. Bakı: Nurlan, 2006.
- 74.Rüstəmov F.A. Pədaqogika tarixi. Bakı: Nurlan, 2006.
- 75.Rüstəmov F. A. Şərqdə pədaqogika tarixi. Bakı: Nasir, 2002.
- 76.Rüstəmov F.A. Qərb pədaqogika tarixi. Bakı: Nasir, 2003.
- 77.Rüstəmov F.A. Yeni dövrün pədaqogika tarixi. Bakı: Nurlan, 2004.
- 78.Rüstəmov F.A. Azərbaycanda pədaqoji elm: təşəkkülü, inkişafı və problemləri (1920-1991-ci illər). Bakı: Azərbaycan Dövlət Universiteti, 1998.
- 79.Rüstəmov F.A., Dadaşova T.Y. Ali məktəb pədaqogikası. Bakı:, Nurlan, 2007.
- 80.Seyidov Ə. Y.Pədaqogika tarixi. Bakı: 1968.
- 81.Seyidov Ə.Y.Azərbaycanda pədaqoji fikrin inkişaf tarixindən. Bakı: Maarif, 1987.
- 82.Səfərli Ə.N., Yusifov X. Q. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Ozan, 1998.
- 83.Seyidov F.Ə. Dədə Qorquddan Şəhriyara qədər. Güney Azərbaycanda pədaqoji fikir. Bakı: 2003.

- 84.Seyidov F.Ə. Türk xalqlarının tərbiyə və məktəb tarixinə dair. Bakı: Sevinc, 1997.
- 85.Seyidov F.Ə. Soy kökümüzdən gələn pedaqoji fikir. Bakı: 2004.
- 86.Seyidov F.Ə. Qori Müəllimlər Seminariyası və onun məzunları. Bakı: Maarif, 1988.
- 87.Suxomlinski V.A. Vətəndaşın doğulması. Bakı: Maarif, 1969
- 88.Suxomlinski V.A. Ürəyimi uşaqlara verirəm. Bakı:Maarif, 1969
- 89.Şirzadova M.H. Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişaf tarixindən. Bakı: 2007.
- 90.Şəfizadə B.C. Azərbaycan ədəbiyyat tarixi. Bakı: Adiloğlu, 2003.
- 91.Şərifli M.X. IX əsrin II yarısı, XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri. Bakı: Elm,1978.
- 92.Şükürlü Ə.C. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı: Maarif, 1993.
- 93.Talıbov Y.R.,Sadıqov F.B., Quliyev S.M. Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Ünsiyyət, 2000.
- 94.Uşinski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: 1961.
- 95.Yəqubi Ə.R. Azərbaycanda təlim-tərbiyə mədəniyyəti, təhsil və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Nurlan, 2005.